



1800-talets nationalistiska statsbyggande.

1.0 Målsättning och problematisering

Jag har valt att belysa ett konkret område av den internationella historien med utgångspunkt utifrån termer som *"nationalism"* och *"statsbyggande"*. I huvudsak rör jag mig kring det århundrade som vanligtvis brukar betecknas som nationalismens århundrade, nämligen 1800-talet. Mitt syfte är att på ett stringent och pregnant sätt åskådliggöra nationalismens uppkomst, framväxt och eventuella tillbakadragande som kulturell-och i viss mån politisk-rörelse. Till detta väljer jag också att med hjälp av empiriska exempel peka på verkliga fall av nationalism-både positiva och negativa. Naturligtvis kretsar inte alla nationella rörelser runt 1800-talet: Det finns också otaliga exempel på mer eller mindre lyckade strävanden i vår egen samtid. De frågor jag söker svar på är som följer:

- * Vilka rötter har nationalismen som rörelse?
- * Hur konstrueras- och konstruerades staten enligt de gängse nationella principerna?
- * På vilka kriterier bedömer man en nationell rörelses syfte och legitimitet?
- * Har nationalstaten något egentligt egenvärde i vår samtid?

Utifrån dessa frågor försöker jag att ge en osminkad bild av bland annat vilka gemensamma nämnare olika nationella befrielseörelser har. En till synes intressant fråga är också den om nationalstatens värde: Behövs nationalstaten idag? Med tanke på till exempel det europeiska integrationsprojektet så tål denna fråga att tänkas på. Detta och en del andra "fria" tankar väver jag också in i texten. Där påståenden är subjektiva påpekas detta dock.

De källor som jag i huvudsak använt mig av är Charles Taylors och Jürgen Habermas' något antagonistiska visioner om *"Erkännandets politik"*. Dessutom kom Rune Johanssons artikel om *"Den problematiska etniciteten"* väl till pass vid förståelsen av nationalismen som en historisk process. Öyvind Österuds något modernare synsätt på stater och nationalism gav också stimulans åt tanken.

2.0 Vad är nationalism?

Nationalismen har sina främsta (moderna) rötter djupt rotade i 1800-talets frihetssträvanden och enhetstankar folk emellan. Under 1800-talet spred sig uppfattningen att ett folk som hade samma språk, religion och kultur (seder etcetera) var en *nation*. Tanken bakom detta var egentligen dessutom att varje s.k. nation också skulle bilda en stat så att det slutgiltiga stadiet blev en *nationalstat*.

Man kan peka på främst två olika försök till förverkligandet av nationalstaten:

1. Den första riktningen ville frigöra folk som inte hörde samman men som ändå tvingats ihop. Så var fallet i exempelvis det Habsburgska riket och det Osmanska väldet.
2. Den andra riktningen ville föra samman ett folk som var uppdelat på flera stater till en enda nationalstat. Ett empiriskt exemplifierande av denna rådande situation utgör till exempel de tysktalande områdena i Europa.

Nationalismen som rörelse uppkom alltså under 1800-talet. Det fanns dock långt innan dess tendenser till en slags nationalism så långt tillbaka i tiden som det gamla Mesopotamien och Egypten. Innan dessa organiserade riken kom till så kan man mycket väl tänka sig att klanen, stammen eller familjen utgjorde något slags substitut för enhetssträvanden.

Under det centraliserade europeiska feodalsamhället började sakta men säkert en viss känsla för tillhörighet att växa fram. Även i Afrika började tidigt nationella territorier att ta sig i uttryck. Exempel på detta var Konungadömet Ghana, som växte fram så tidigt som under 800-talet e.Kr. I Sydamerika fann man riken som Inka- och Mayariket.

Under europeisk medeltid började kungar att stärka sin maktposition. Under Hundraårskriget (1337–1453) pågick exempelvis ständiga krig mellan England och Frankrike. Detta långa och plågsamma krig stärkte säkerligen den kulturella (och nationella) känslan för respektive territorium. Man kan kort säga att de internationella krigen stärkte kampen för

nationellt enande och oberoende, medan de civila/inhemska krigen bidrog till nationella, politiska försök till enande.

Under 1400-talet ersattes också latinets av nationella språk som officiellt språk inom ämbeten. Detta plus det faktum att kolonialvälden nu också började att växa fram hjälpte ytterligare till att höja känslan för den nationella särarten.

Under slutet av 1800-talet hade så nationalstaten tagit sina första famlande steg mot ljuset. Det gick alltså stick i stäv med Wienkongressens syften, som ju var bevarandet av den rådande ordningen (som den såg ut år 1815). Det är med detta som baktanke inte så konstigt att nationella enhetssträvanden fick störst medhåll från liberalt håll medan det från konservativt håll predikades raka motsatsen. (Kontemporärt förknippas ju liberalismen snarare med internationalism än med nationalism.) Under nationalismens framväxtår kom också de europeiska staterna att präglas av ökade klyftor mellan rika och fattiga. Den stora underprivilegierade arbetarklassen tvingades leva under dåliga förhållanden. Detta skapade medhåll för den allt starkare kommunismen, som ju 1917 fick fotfäste i Ryssland. Kommunismen var till sin art klart internationalistisk - man ville ersätta nationerna med ett världssamhälle i revolutionär anda.

Den nationalistiska agitationen blev allt intensivare. Tillsammans med den allmänna internationella militärkapprustningen var detta de två främsta orsakerna till första världskrigets utbrott. Efter krigets slut bildades nu för första gången ett verktyg för internationell kontroll: Nationernas Förbund, NF. NF var dock för dåligt organiserat och för dåligt understött av de stora nationalstaterna för att det skulle kunna ske en attitydförändring. Under slutet av 1930-talet klev så två maktlystna stater upp på världsarenan: Tyskland och Japan. Som bekant slutade det hela i en fruktansvärd tragedi. Andra världskriget är för många i vår samtid en realistisk bild av den aggressiva nationalismen.

Efter andra världskrigets slut så var det dags för ännu ett försök till någon form av världsensande, denna gång i form av Förenta nationerna, FN. FN:s roll i vår samtid är idag ett omdebatterat ämne. Vid en självsanering kan man nog säga att FN kunde blivit ett betydligt

kraftfullare instrument än vad det är idag. Detta kräver dock ett visst mått av tvång från de involverade staternas sida, vilket de flesta stater motsätter sig.

Nationalismen idag är, enligt min mening, tudelad. För det första är nationalismen i främst det forna Östblocket på starkt uppåtgående. Detta beror nog främst på att folket söker en ny ideologi att hålla sig till. När nu kommunismen aborterats så ser folkmassorna, främst i nationalismen, ett hopp till återupprättandet av folkets ära och heder. Problemet med ett folk som så länge fått undertrycka sina känslor är att patriotismen lätt blir chauvinistisk. Man vill inte bara värna om sitt eget land-man vill också på ett (ofta) aggressivt sätt erövra ny territoriella områden. Detta är den första av de två antagonistiska riktningarna som nationalismen av idag rider på.

Den andra tendensen är raka motsatsen. I den västeuropeiska-”atlant-ekonomiska”-sfären kan man tydligt se att nationalismen är på tillbakagående. Visserligen blossar det upp lite oroshärdar här och där, dock på fredlig basis (typexempel: Kanada). Främst p.g.a. den ekonomiska integrationen i de s.k. ekonomiskt liberala nationerna kan man notera att denna även omfattar rent territoriella gränser mellan respektive nationer. Det faktum att gränserna blir allt otydligare innebär ju också enorma fördelar för kapitalförvaltarna. Istället för en begränsad nationell marknad så växer densamma till att bli en internationell marknad. Några exempel på ekonomiska integrationssystem är Europeiska unionen, EU, North American Free Trade Association, NAFTA och Association of South East Asian Nations, ASEAN. Alla dessa organisationer existerar p.g.a. att de alla härstammar från samma ekonomiska tänkesätt, d.v.s. ekonomisk liberalism. Det är helt enkelt, enligt denna ekonomiska tes, omöjligt att isolera sig från omvärlden om man vill söka effektiv återbäring. Tanken är att marknaden i princip bara skall växa. Med dessa två tendenser är alltså dagens nationalism något begränsad. Man kan dock inte ens avskriva den helt i länder som traditionellt tillhör Västvärlden. Ett land som Storbritannien har till exempel en hårdare attityd gentemot den europeiska integrationen än vad de flesta andra medlemsländerna har. Detta har säkerligen sina rötter i den forna brittiska kolonialismen.

Slutligen: Frigörelsen för en rad före detta kolonier kom relativt snabbt efter andra världskrigets slut. Detta innebar på kort sikt en renässans för nationella befrielseerörelser.

Enligt min mening var det dock mer en fråga om att slå sig fri från de forna kolonialmakterna. Det var s.a.s. inte en del av planen att sträva efter enhet. Noteras bör också att mycket av det gamla europeiska inflytandet fortfarande återfinns i afrikanska stater. Dels beror detta på ekonomiskt beroende, dels på att den karta européerna ritat för afrikanernas räkning inte alltid stämmer överens med de stamgränser respektive område sedan gammalt haft.

2.1 Habermas- och Taylors syn på hur en nation skall byggas

Jürgen Habermas och Charles Taylor är två kontrahenter som möts på en gemensam arena: statsbyggarkonsten. Habermas och Taylor är i stort oense om själva fundamentet till en nation, vad man kan kalla för en nations "ryggrad". Habermas anser att en stat- eller nation endast har ett egenvärde om dess befolkning så önskar. Det är alltså inte den allsmäktiga Staten som skall skydda kulturer från undergång. Habermas har fått stå som försvarare av epitetet "liberalism 1". Enligt denna politiska åskådning krävs grundläggande fri- och rättigheter. Enligt min (högst personliga) mening blir denna teori något haltande eftersom hela nationsbyggandet blir en fråga om individuella åtaganden (individen sätts före kollektivet). Habermas förutsätter helt enkelt att alla människor är intresserade och upplysta nog för att bli en del av det politiska spelet. Man kan relatera detta till en amerikansk historiker vid namn *Daniel J. Boorstin*, som i likhet med Habermas ser individen som en förnuftsmässig varelse. Boorstin behandlar dock människans s.k. nyfikenhet och allmänna upptäckarvilja. Habermas mål för nationen är skapandet av gemensamt projekt i form av ett demokratiskt styrelseskick- och uppbyggandet av en rättsstat. Skall man dra det till sin spets så förespråkar Habermas egentligen inte alls nationer som sådana. Habermas begär bara att individen respekterar författningen: Han kallar detta *författningspatriotism*. Författningspatriotismen skall alltså stå över den nationalitet, kultur och religion som folket än månde ha.

Habermas betonar också att rättsstaten är en *allmänvilja*, som är en naturlig följd av medborgaridentiteten. Denna s.k. allmänvilja kan klart spåras också i Rousseaus filosofiska

tankar. Man kan ändå inte placera Habermas i det radikala facket. Själva fundamentet i hans åskådning utgörs av den tradition som följdes av Immanuel Kant.

För att sammanfatta Habermas tankar kan man säga att hans nation snarare är en författning utan strikta territoriella gränser. Det som avgör kulturens fortlevnad är helt och hållet individen; staten kan aldrig stödja en enskild kulturs fortlevnad om folket inte önskar det. Det hela mynnar ut i en svår balansakt: Hur kan individen hävda sig när hon samtidigt måste ta hänsyn till en (västeuropeiskt liberal) författningstanke. Blir det i själva verket inte så att små minoriteter-som enligt Habermas har en självklar rätt till en oberoende livsstil- dukar under för den större majoriteten (?) Alltså: man får bruka sin individuella rätt så länge denna inte inskränker den allmänna viljan i form av författningen.

Charles Taylors form av liberalism har kommit att betecknas som "liberalism 2". Enligt denna så förespråkas-i likhet med Habermas-också grundläggande fri- och rättigheter. Skillnaden ligger i hur dessa rättigheter skall formas. Taylor är av den uppfattningen att man kan tillåta kollektiva lösningar- och mål för nationens väl. Taylor lägger alltså större vikt vid kollektivet än individen. Den författning på vilken nationen vilar är, enligt Taylor, inte en fråga om ett nationellt projekt, utan snarare ett kollektivt projekt.

Om man betecknar Habermas tankar som universalistiska (d.v.s. allmängiltiga) så kan man nog med fog kalla Taylors uppfattning för partikularistisk. Taylor anser också (stick i stäv med Habermas) att staten inte kan vara helt neutral och likgiltig i förhållande till kulturyttringar. Staten kan alltså sanktionera vissa nationella särintressen. Det Habermas kallar för grundläggande individuella rättigheter blir enligt Taylor en fråga om tolkning: vad är egentligen fri- och rättigheter för individen...? Taylor är också av den uppfattningen att det idag är en mycket liten skillnad mellan de olika kulturerna. Detta har sin förklaring i bl.a. den ekonomiska integrationen. Man kan starkt ifrågasätta detta påstående. Enligt min mening blir både Habermas och Taylors resonemang något dåligt verklighetsförankrade. Det är ju trots allt så att dom fri- och rättigheter som är "allmänt etablerade" är tagna utifrån ett västerländskt (liberalt) samhälle. I det fallet har Taylor helt rätt: Man kan inte applicera en västerländsk rättsuppfattning på exempelvis ett afrikanskt klansamhälle.

I fallet Habermas uppstår en skillnad mellan 1. politisk kultur och 2. generell kultur. Dessa bör, enligt Habermas, inte blandas. Taylor däremot är av motsatt uppfattning. Man kan också i Taylors texter utläsa en positiv inställning till enhet (s.k. *medborgarenhet*); han ser denna medborgarenhet som ett resultat av den "allmänna viljan" hos folket.

Avslutningsvis kan man nog med all rätt säga att de båda antagonisterna Habermas och Taylor nog i viss mån talar förbi varandra. De har i princip samma mål men olika verktyg till etablerandet av dessa mål.

3.0 Historiska exempel på nationsbyggande: USA

Kampen om kolonierna mellan Storbritannien och Frankrike under 1700-talet slutade med att Storbritannien la beslag på alla franska besittningar i Nordamerika. Naturligtvis försökte Storbritannien dra nytta av denna koloniala makt. Exempel på bestämmelser som kolonin i Nordamerika fick var bland annat det faktum att endast vissa varor fick säljas i moderlandet. Man fick inte heller ta emot utländska fartyg. Under kolonialkrigen fördubblades dock Storbritanniens statsskuld. Storbritannien krävde nu också att kolonierna skulle betala en del av denna nota. Britterna lade som en följd av denna skatt och tull på koloniernas varor. Kolonierna började att reta sig på denna politik: Man krävde nu representation i det brittiska parlamentet, något som man inte tidigare haft. Efter diverse incidenter slutade det hela med att 13 av de nordamerikanska kolonierna förklarade sig självständiga gentemot Storbritannien den 4 juli 1776. Självtändighetsförklaringen började med en uppräknig av de mänskliga fri- och rättigheterna. Slagord som "alla människor är skapade lika" skulle nu komma att få möta sin politiska verklighet. Detta var första gången som upplysningens tankar omsattes i praktisk verklighet.

Efter att Frankrike och Spanien ställt sig på koloniernas sida i det s.k. frihetskriget så kapitulerade den brittiska huvudstyrkan år 1781. 1783 erkände slutligen också Storbritannien koloniernas självständighet. När nu de tretton ursprungliga kolonierna blivit självständiga bildade dom Amerikas Förenta Stater, USA. Man började att teckna på en författning. I huvudsak bygger den på Montesquieus idéer om maktdelningen. Detta innebar att den styrande makten skulle utövas av en folkvald president, den lagstiftande av kongressen och

den dömande av Högsta domstolen. Författningen föreskrev också en maktbalans mellan delstaterna och unionen. USA blev alltså en federal stat. USA blev under denna tid ett klart exempel på en helt ny typ av stat-ett land utan kung, adel och statskyrka. USA blev den nya förebilden för folk som strävade mot frihet både i Europa och Latinamerika. USA var dock fortfarande i praktiken uppdelat i två läger: Nord och Sydstaterna. Det hela ledde till ett inbördeskrig 1860–65. Huvudorsakerna till inbördeskrigets utbrott var skillnaden i näringsverksamheter (Nordstaterna hade en växande industri medan Sydstaterna fortfarande var ett agrart samhälle) och synen på om huruvida slaveriet skulle få tillåtas. Inbördeskriget slutade med att Nordstaterna segrade. Efter kriget låg södra USA i ruiner. Frigörelsen av slaverna skapade oerhörda sociala problem. Landet var dock enat - och uppvisade ett nytt exempel på en demokratisk stat. USA uppvisade också vilken kraftig potential som nationalismen- och frihetssträvandet kunde utgöra.

3.1 Historiska exempel på nationsbyggande: Iran

Enligt Öyvind Österud är den härskande förklaringen på termen "*nation*" uppbyggd enligt tre huvudsakliga principer: 1. Statens territoriella område är helt överordnat andra faktorer, 2. när nationen definieras som en naturlig enhet eller kulturgemenskap så är det självbestämmanderätten som bestämmer landets gränser - enligt nationalitetsprincipen och 3. man åberopar den liberala nationalitetsprincipen, d.v.s. rätten till en fri sammanslutning.

Om man applicerar dessa termer- och förklaringsmodeller på nationen Iran så finner sig med ens frågetecken. Som exempel kan nämnas det faktum att i princip alla arabiska stater har en gemensam kulturram: Varför är då inte hela arabvärlden en enhetlig stat...? Naturligtvis finns det revolutionära grupper som kämpar för arabisk enhet, men faktum kvarstår dock; landet Iran är i allra högsta grad självständigt.

1979 avskaffades Shaens republik i Iran. En religiös ledare med titeln Ayatollah tog nu över makten. Han omsatte Koranens texter i verklighet. Grunden lades till ett samhälle där *Sharia* (d.v.s. ett lagsystem där Koranen tolkas bokstavligen) utgör det enda lagfundamentet. Efter Ayatollah Khomeinis död 1989 har Sharia fortsatt att gälla. Iran är alltså en stat där en religions läror omsatts praktiskt.

Skulle man dra paralleller med Habermas teorier så skulle hans tolkning bli mycket kritisk. Habermas kan helt enkelt inte gå med på att minoriteter förtycks. Iran har ju även med mycket hårda metoder riktat sin nationella aggression utåt. Enligt Habermas så kan en nation inte byggas utifrån en modell om inte hela befolkningen varit med om den demokratiska processen. I Iran återfinns inte det s.k. *demokratiska samtalet*.

Taylor skulle nog i motsats till Habermas velat ha en särskild författning i Iran. Denna författning behöver nödvändigtvis inte vara förankrad i västerländskt liberala tankar om rättsstat och nationalitetsprinciper-den kan mycket väl vara en specifikt arabisk företeelse. detta kräver dock att också minoriteter kan rymmas inom densamma. Iran har ju också som bekant fört krig mot sin granne Irak i många år. Kriget gällde (gäller?) anspråk på territorium. Kriget har under senare år upphört p.g.a. att dessa båda arabiska nationer nu har funnit en gemensam fiende, nämligen Israel och dess allierade. Iran är ett tydligt exempel på att nationalismen i allra högsta grad lever och frodas. I fallet Iran är det kanske mer en fråga om chauvinism än nationalism; gränsen mellan dem båda är dock hårfin...

4.0 Har nationalstaten/nationalismen något berättigande i vår samtid?

”Det visade sig emellertid snart att de nyskapade staterna i Europa-Finland, Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tjeckoslovakien, Jugoslavien och Albanien-lika lite som de existerande staterna var nationellt homogena.”

Detta citat är hämtat ur Rune Johanssons text *Nationer och nationalism: Teoretiska och empiriska aspekter*. Citatet kan faktiskt också gälla som sanning också idag. trots att nationalismen gjort sig gällande i stora delar av världen-och främst i Östeuropa-så kan man tydligt också se en likriktning beträffande *alla* etablerade stater. Den av väst influerade masskulturen har i princip erövrat alla industrialiserade länder. Man kan också peka på att det inte finns någon stat som är helt och hållet homogen-i vart fall inte på frivillig basis. Inom en nation finns det idag en uppsjö av olika kulturer, levnadssätt och seder. Det homogena samhälle som traditionella nationalisterna eftersträvar finns helt enkelt inte i dagsläget.

Det faktum att de liberal-ekonomiska länderna idag är långtifrån homogena till sin befolkningsstruktur har att göra med främst två orsaker: 1. Den ekonomiska integrationen och 2. invandring. Den ekonomiska integrationen-som vi kan se i till exempel Europeiska unionen-har gjort att de klara gränser som tidigare fanns mellan olika nationaliteter nu försvunnit mer och mer. Idag äter en portugis och en ryss samma slags hamburgare. Detta är bara ett (kanske banalt) exempel på vad ekonomin gjort för att skapa en enhetlig, kosmopolitisk marknad. Den andra orsaken till likriktningen stater emellan-invandringen-är minst lika betydelsefull som den ekonomiska integrationen. Med invandring kommer också nya kulturmönster in i ett land, nya normer skapas. Frågan hänger i luften: Hur vara nationalist utan nationella rötter?

Man kan, som alltid, se på saken (läs: nationalismen) ur mer än ett perspektiv. Man kan därvidlag påpeka att istället för en "nationell nationalism" se tendenser till en "regional nationalism". Organisationer som EU och NAFTA strävar i sin fulländning åt att bygga upp en mur runt respektive kontinent. Detta innebär att andra folkslag stängs ute från den tänkta gemenskapen. Samtidigt kan man också peka på att denna tendens nog är omöjlig att förverkliga eftersom en fri marknad alltid strävar efter högre vinster. Låser man dörren till resten av världen så uteblir denna effekt plötsligt. Alltså: Mitt subjektiva tips är att vi går mot en allt mer sammansvetsad, global ekonomi. Det farliga i denna tendens är att de nationer som inte hänger med i den materiellt rika världen riskerar att hamna utanför. Detta kan få till följd att väpnade konflikter duggar tätt.

Vad blir då svaret på frågan om nationalism- och nationalstat har något berättigande i vår tid? Mitt svar blir att nationalstaten med all säkerhet blivit en dinosaurie-lägg därtill en impotent dinosaurie. Man kan helt enkelt inte lösa problem när både ekonomi och miljöfrågor är globala. Jag tror däremot att nationalismen som rörelse kommer att leva kvar, dock inte i sin nuvarande form. Framtidens nationalism kommer att vara kulturellt präglad-inte territoriellt. Denna framtidsvision kommer också att omfatta Förenta nationerna. FN kommer nog också säkerligen att omorganiseras. Hur denna omstrukturering från nationalstater till världssamhälle kommer att gå till har jag inget entydigt svar på. Risken med ett "kontinenternas krig" lurar också i bakgrunden. Frågorna är många, de enkla svaren få.

5.0 Sammanfattning

Nationalstatens- och nationalismens vara eller inte vara är en ständigt omdebatterad fråga. Om man ser på den globala utvecklingen så kan man nog med fog säga att vi går mot en mer internationaliserad framtid. Frågan om nationers konstruktion är också delad, vilket man inte minst kan se i Habermas och Taylors utsagor. Skall en nation tvingas att acceptera en universalistisk demokrati- och rättsstatsprincip eller skall varje nation få bygga upp en egen samhällsmodell utifrån respektive nations förmåga och tradition?

Nationalismen har på senare tid fått mycket publicitet, inte minst i massmedia. Detta beror på att de nationella grupper som hävdar sitt eget ursprung framför andra ofta gör det med knytnäven riktad utåt, mot det som är främmande. Nationalismen är alltså långt ifrån döden har kanske inte ens ändrat form. Nationer har alltid uppvisat aggression utåt när folksjälen blivit kränkt. Den stora skillnaden ligger nog i att nationalismen, som rörelse, idag befinner sig i minoritet. Alla tendenser, sett ur ett globalt perspektiv, pekar på minskad kraft för den enskilda nationalstaten.

Hur skiljer man på "ond" och "god" nationalism? Det är lätt att rent historiskt ta Adolf Hitlers Tredje rike som ett typexempel på s.k. ond nationalism. Rent generellt kan man nog säga att när nationalismen passerar icke-våldsstadiet (både i tanke och handling) och blir chauvinistisk så är den icke längre legitim.